

Zorica Kuzmanović

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu
zoricakuzmanovic@gmail.com*

Refleksivno mišljenje – zamena za analogiju? *Primer debate o antičkoj ekonomiji**

Apstrakt: Tradicionalne rasprave o analoškom mišljenju koje je u osnovi svih znanja o prošlosti zasnivale su se na naučno-metodološkom postulatu o težnji za povećanjem kontrole uslova koji utiču na istraživačku situaciju, odnosno na premetodološkom konsenzusu o potrebi za objektivizacijom, depersonalizacijom i regulacijom istraživanja. Ostajući privržena nasleđenim idealima objektivne društvene nauke arheološka diskusija o analogiji bila je decenijama fokusirana isključivo na logičko-epistemološke probleme opšte metodologije, ali je, zapravo, doprinela vrlo malo prevazi-lazanju činjenice da prošlost nije objektivno saznatljiva.

Uvodeći pojam *refleksivnost* u diskusiju o analoškoj prirodi arheološkog mišljenja, cilj mi je da rekontekstualizujem debatu o analogiji koja teži pozitivističkim idealima jedne društvene nauke, u debatu o arheologiji kao društvenoj praksi koja neminovno i kontinuirano uspostavlja analogiju između prošlosti i sadašnjosti i tako uspostavlja značenja sveta u kome živimo. Promišljanje arheoloških analogija pojmovnim aparatom razvijenim u antropološkim i sociološkim debatama o refleksivnosti, stvara jednu novu istraživačku perspektivu u kojoj upotreba analogija izlazi iz domena rasprava o logičkoj doslednosti i postaje društvena praksa svesna značenjskih, a otuda i političkim implikacija znanja koje proizvodi.

Ključne reči: arheologija, analoško mišljenje, refleksivnost, premoderna ekonomija, modernost.

Arheologija, čiji je osnovni predmet istraživanja prošlost, kao nezaobilazan metodološki postupak uspostavlja analogiju sa sadašnjošću bilo da je reč o opisu, objašnjenju ili interpretaciji prošlosti. S obzirom na takvo, središnje, mesto analogije u arheološkom znanju, diskusija o njenoj upotrebi već decenijama zaokuplja pažnju istraživača (Binford 1978a, 1978b, 1983, 1981; David

* Tekst je rezultat rada na projektu *Interkulturalna komunikacija u paleobalkanskim društvima*, br. 147040, koji u celosti finansira MNTR RS.

and Kramer 2001, 33-62; Gould and Watson 1982; Kobylinski 1989; Kuzmanović 2009; Hodder 1982, 1986, 1994; Wylie 1982). Dostignuće je većina tih diskusija bila fokusirana na pokušaj da se dostigne što veći stepen preciznosti i objektivnosti prilikom uspostavljanja analoških odnosa. Uprkos brojnim refleksivnim samotematizacijama discipline, njenog predmeta i metoda (Hodder 1982, 1986; Džonson 2008; Olsen 2002; Shanks, Tilley 1987) koje su dovele u pitanje mogućnost objektivnog saznanja, istinitija i objektivnija prošlost je i dalje ostajala ideal onih koji su pokušavali da razreše problem analoškog mišljenja u arheologiji. Ostajući privrženi nasleđenom idealu objektivne nauke (Binford 1962; Gibbon 1989; Olsen 2002, 81-95; Džonson 2008, 54-69; Watson 1971 et al.), arheolozi već decenijama ograničavaju razmatranje fenomena analogije na pitanje logičke doslednosti. Ispostaviće se, međutim, da tako formulisana diskusija o analogiji ima težinu samo na polju opšte metodologije i filozofije društvenih nauka, ali doprinosi vrlo malo prevazilaženju činjenice da prošlost nije objektivno saznatljiva.

Uvodeći pojam *refleksivnost* u ovu diskusiju o analoškoj prirodi arheološkog mišljenja, cilj mi je da rekontekstualizujem debatu o analogiji koja teži pozitivističkim idealima jedne društvene nauke (Binford 1977; 1978; 1983; Gibbon 1989; Gould and Watson 1982), u debatu o arheologiji kao društvenoj praksi koja neminovno i kontinuirano uspostavlja analogiju između prošlosti i sadašnjosti i tako uspostavlja značenja sveta u kome živimo. Promišljanje arheoloških analogija pojmovnim aparatom razvijenim u antropološkim i sociološkim debatama o refleksivnosti (Bourdieu and Wacquant 1992; Kahn 2001, 654-656; McLennan 2006; Milenković 2007, 23-69; Smart 1999) stvara jednu novu istraživačku perspektivu u kojoj upotreba analogija izlazi iz domena rasprava o logičkoj doslednosti i postaje društvena praksa svesna značenjskih, a otuda i političkih implikacija znanja koje proizvodi.

U nastojanju da ilustrujem primenu tog novog pojmovnog aparata, kao primer ću razmotriti istoriju rasprave o antičkoj ekonomiji (Amemiya 2007, 58-61; Babić 2004, 48 – 54; Morley 2009, 6-13) koja je skoro ceo jedan vek vođena među klasičarima, a koja je kao glavni problem formulisala upravo pitanje analogije, tj. mogućnost uspostavljanja analogije između antičke i moderne ekonomije. Ovaj primer može biti naročito simptomatičan ako, shodno klasičnoj tradiciji, antičku ekonomiju označimo kao sferu jednog premodernog društva konceptualizovanog nasuprot modernom, tj. savremenom dobu. Na taj način bi se rasprava o analogiji između antičke i moderne ekonomije mogla proširiti na problematizovanje tradicionalne distinkcije premodernog/modernog društva i ispitivanje refleksivne prirode znanja o jednom, odnosno drugom.

Refleksivnost

Refleksivna priroda analoškog mišljenja

Semantički sadržaj pojma refleksivnost je veoma bogat, što često dovodi do zabuna u razumevanju, ali bi se moglo uopštiti da je svaka refleksivnost bazirana na cirkularnoj samo-referencijalnoj relaciji (Sandri 2009, 6). Malkom Ešmor (Ashmore 1989), sociolog saznanja, blizak edinburškoj školi razgraničava tri verzije refleksivnosti generisane u različitim društvenim disciplinama: samoreferencijalnost, samosvest, konstitutivna cirkularnost teorija i opisa (preuzeto kod Milenković 2007, 33). Dok su prve dve vrste refleksivnosti samorazumljive i svode se na to da samoprepoznavanje koje dolazi kao rezultat refleksivnog osvrta doprinosi sve većoj osvešćenosti o našim vlastitim pretpostavkama, o tzv. konceptualnom tovaru koji namećemo prošlosti (Layton 1997, 190-193; McLennan 2006, 160-161; Thomas 2004, 1), treću bi trebalo bliže pojasniti. Konstitutivna cirkularnost teorija i opisa znači da se stvarnost nekog događaja i opis tog događaja međusobno konstituišu (zbog konstitutivne prirode govora) (Ber 2001, 208; Sandri 2009, 53). Da bismo uopšte mogli da generišemo opise, mora da nam već bude poznato na šta se ti opisi odnose, moramo već imati neku teorijsku prekonceptiju opisivanja. "Dakle, pošto o stvarnosti nekog događaja ne možemo da znamo ukoliko je prvo ne opišemo i pošto ne možemo da je opišemo ako ne znamo šta opisujemo, ona ne postoji izvan 'konstitutivne cirkularnosti' opisa/teorije" (Milenković 2007, 34).

Refleksivnost kao metod

Istovremeno sa tvrdnjom da je priroda arheološkog mišljenja refleksivna, postoji ideja o refleksivnosti kao svojevrsnom metodu čiji bi cilj bio da preispituje samu refleksivnu prirodu mišljenja i da je stalno iznova samotematizuje radi boljeg razumevanja (McLennan 2006; Milenković 2007; Sandri 2009; Smart 1999). U tom smislu, refleksivnost predstavlja "sposobnost nekog sistema označavanja da bude primenjen na samog" sebe i kao modus kritike znanja i metoda prisutna je u različitim disciplinama počev od osamdesetih godina 20. veka (Milenković 2007, 26). U kontekstu arheološke discipline to konkretno podrazumeva preispitivanje opštih mesta discipline (terenskog rada, arheološke interpretacije, razvijanja teorije, primene metoda), kao i refleksivno preispitivanje institucionalne osnove discipline, njen politički, naučni i obrazovni status. Kada je reč o uspostavljanju analoškog odnosa između premodernih i modernih društava (ili opštije, između prošlosti i sadašnjosti), jedno refleksivno istraživanje bi trebalo da ispita na koji način su naša znanja, iskustva i ideje o modernom uticala na formiranje premodernog kao predmeta istraživanja i obratno, kao i dalji međusobno konstituišući odnos između ove

dve konceptualne kategorije na polju nauke, politike, obrazovanja i kulture uopšte (Morley 2009). Ukratko, to bi podrazumevalo praktikovati jednu radikalnu sumnju i preispitivanje kada je u pitanju znanje koje proizvodimo.

Refleksivnost postaje ključni pojam postmoderne nauke, te je, kao i celokupan postmodernistički pokret, popularno percipirana kao relativistička, anti-naučna, kao degradacija naučnog saznanja. Kao odgovor na ovaj opšti trend, postoje nastojanja da se refleksivnost kao ključni pojam postmoderne nauke rekonstruiše i metodološki formalizuje kako bi se ojačala njena istraživačka relevantnost (Milenković 2007, 23-69). Potreba za ovom formalizacijom proizilazi iz činjenice da sami praktičari refleksivnosti nisu adekvatno odgovorili na kritike upućene od strane zagovornika društvene nauke, te su pristali na ulogu onih koji podrivaju naučni dignitet discipline, a zapravo se može tvrditi da refleksivnost predstavlja nužan uslov naučnosti (Bourdieu and Wacquant 1992, 72; Milenković 2007, 39).

Istorija diskusije o antičkoj ekonomiji

Antička grčka ekonomija, iako jedna od najdiskutovanijih tema među klasičarima, dugo je smatrana problematikom koja ne može mnogo doprineti razumevanju savremenog sveta (Morley 2009, 5-6), pošto predstavlja takoreći antikvarni fenomen iz prošlosti. Međutim, refleksivni osvrt na istoriju te rasprave, a pre svega polemika između tzv. primitivista i modernista, vrlo dobro ilustruje refleksivnu prirodu svih zaključaka do kojih se u toj raspravi došlo, te jasno ukazuje da sve što saznajemo o prošlosti ima svoju značenjsku, društvenu, političku i uopšte kulturnu refleksiju u savremenom svetu, i da je bez te refleksije bilo kakvo znanje o prošlosti praktično nemoguće.

Osnovna linija razdvajanja između tzv. modernista i primitivista bila je sklonost prvih da antičku ekonomiju objašnjavaju pojmovima moderne ekonomije, i potonjih koji su smatrali da je posredi sasvim različit i odavno prevaziđen oblik ekonomskog života. S jedne strane, ("primitivističke"), stoje oni koji su smatrali da je trgovina u antičkim gradovima igrala tek marginalnu ulogu i da je ekonomija u osnovi ostala *oikonomia* (Finley 1973; 1983), a s druge strane, ("modernističke"), oni koji su u osnovi najrazvijenijih grčkih gradova videli razvijen tržišni, čak "kapitalistički" sistem (Rostovtzeff 1941).¹ Istorija ove diskusije koja se vodila po pitanju uporedivosti antičke grčke i moderne ekonomije, na kraju je rezultirala dosta uverljivim argumentima da je antička ekonomija po svojim društvenim mehanizmima značajno drugačija i nesvodiva na pojmove moderne ekonomije (Vidal – Nake 2003, 43-74), iako

¹ O istoriji ove rasprave videti: Amemiya 2007, 58-61; Babić 2004, 48 – 54; Morley 2009, 6-13; Reger 2007, 331-332; Vidal-Nake 1990, 60; Wilk 1996, 3-14.

je do danas ova izrazito polarizovana debata korigovana i dalje razvijana (Amemiya 2007, 57-61).

Međutim, jedan refleksivni osvrt na istoriju znanja o antičkoj i modernoj ekonomiji otkriva važan međuzavisnički odnos između dva koncepta, počev od samog formulisanja predmeta istraživanja, preko metoda, do toga da je interpretacija antičke ekonomije prevashodno bila određena istovremenim viđenjima i interpretiranjima moderne ekonomije (Morley 2009, 21-49). Ovaj uvid dalje je moguće proširiti i identifikovati u nastojanjima da se iz ekonomske perspektive odredi opšti karakter premodernog, odnosno modernog doba pri čemu je međuzavisnički odnos ove dve konceptualne kategorije vrlo jasan. Kao krajnji ishod tog refleksivnog razmatranja, želela bih da ukažem na refleksivnu prirodu mišljenja, sledstveno kome je znanje o antičkoj ekonomiji građeno pozicioniranjem, poređenjem, poistovećivanjem ili suprotstavljanjem u odnosu na moderne, tj. savremene ekonomske pojave, te da je znanje o antičkoj ekonomiji u velikoj meri formirano u odnosu na znanje o modernom svetu.

Primitivisti / modernisti

Ključna tačka sporenja između primitivista i modernista bila je pitanje uporedivosti antičke i moderne ekonomije. Ovakvo formulisanje problema među istoričarima krajem 19. veka, bio je moguće nakon šireg intelektualnog pokreta koji se odvijao tokom prethodnog, 18. veka, koji je pokušavao da odredi prirodu savremenog, tj. modernog doba i to prevashodno kroz poređenje sa prošlim vremenima (Thomas 2004, 31-32). Uprkos brojnim razlikama, generalno bi se moglo reći da su mislioci 18. i većeg dela 19. veka pretpostavljali postojanje neke jedinstvene i istorijski kontinuirane ekonomske logike svojstvene ljudskoj prirodi, te otuda antička ekonomija nije prepoznata kao specifičnost (Morley 2009, 26-33). Zbog te pretpostavljene opšte prirode ekonomskog ponašanja nije se javila potreba za naročitom komparativnom analizom, između modernih i premodernih društava. Antička ekonomija je posmatrana kao jedna razvojna etapa opšteg ljudskog iskustva i mogla je, u najboljem slučaju, poslužiti kao ilustrativni materijal prilikom skiciranja opšte razvojne putanje. Pozivanje na klasične izvore i primere iz antičke istorije u 18. veku bilo je uobičajeno, ali ono nije proizlazilo iz prepoznavanja različitosti, nego je to bila posledica opšteg trenda i cenjenog statusa koje je klasično znanje imalo među učenim ljudima tog doba (Babić 2008, 13-21; Morris 1994, 15-20). Razvoj moderne nauke u 19. veku i optimizam koji je on donosio (Peri 2000, 89-130), potisnuo je čak i ovo ilustrativno bavljenje slučajevima antičke ekonomije kao i njeno poređenje s modernim dobom. Objašnjenje takve nezainteresovanosti leži u pretpostavci, koja je bila zajednička većini pisaca u okviru ove tradicije, da su principi i zakoni koje su oni otkrili kao determinišuće u modernoj ekonomiji primenjivi na bilo koji drugi istorijski kontekst (Morley 2009, 33).

Takvo podrazumevajuće stanovište da antička ekonomija predstavlja razvojnu etapu opšte ekonomske logike bilo je u osnovi "modernizujuće" koncepcije antičke ekonomije koja je razvijena krajem 19. i početkom 20. veka. Među prvim "modernistima" bio je Edvard Majer koji je, primenjujući koncepte i terminologiju njemu savremene ekonomije i politike u razmatranju ekonomskih aspekata antičkog sveta, doveo do eksplicitnog izjednačavanja modernog ekonomskog razvoja i ekonomskog razvoja u antičkoj Grčkoj, počev od arhajskog perioda na dalje, insistirajući na tome da se antička ekonomija razlikovala od moderne samo po obimu, ali ne i po kvalitetu (Amemiya 2007; Babić 2004, 50; Reger 2007, 131). U okviru takve razvojne parabole, analogne modernom ekonomskom razvoju, antička ekonomija je sagledavana kao monetarno trgovačko tržište, te je nekritički objašnjavana pojmovima moderne ekonomije (Reger 2007, 131).

"Modernizujuće" stanovište o trgovini kao osnovnoj ekonomskoj aktivnosti do punog izražaja došlo je u radu M. Rostovceva (Rostovtzeff 1941). Njegova studija *Ekonomika i socijalna istorija helenističkog sveta* u tri toma predstavlja jedno od najsveobuhvatnijih dela iz oblasti helenizma. On spada u red onih naučnika koji ekonomskoj istoriji daju pretežan značaj u razvitku jendog društva. Takav pristup prošlosti, koji ekonomiju tretira kao bazu društva, svakako je bio inspirisan klasičnim marksističkim učenjem, a Rostovcevljeva zapažanja o klasnoj raslojenosti helenističkog društva jasno potvrđuju njegovu inspirisanost istim (Rostovcev 1990, 194-195). Međutim, Rostovcev je pripadao generaciji ruskih intelektualaca koji su zbog ideološke nepodobnosti morali da odu na Zapad, te ne čudi njegovo eksplicitno ograđivanje od marksističkog učenja, iako je, posredno, ono prisutno u svim njegovim objašnjenjima (Trigger 1992, 214). Moguće je da je taj lični politički sukob sa zvaničnom marksističkom ideologijom u Sovjetskom Savezu uticao na njegovo objašnjenje antičke ekonomije, tako što je Rostovcev naglašavao značaj privatne svojine i *laissez – faire* trgovine (Green 1993, 3; Shipley 2000, 4), te u tom smislu usvaja tipičnu modernističku perspektivu.

Opoziciono, "primitivističko" viđenje ekonomskih aspekata antičkog doba tvrdi da je posredi sasvim različit i odavno prevaziđen oblik ekonomskog života, te da nije uporediv sa savremenim ekonomskim pojavama (Finley 1973, 42; Hopper 1979, 18-21; Starr 1977, 23-35; Vidal-Nake 1990, 60-74). Umesto jedinstvenog ekonomskog tržišta baziranog na monetarnoj razmeni, "primitivisti" su smatrali da je antička ekonomija bila mozaik velikog broja sićušnih samodovoljnih jedinica (*autarkeia*), ponekad, ali ne uvek, ekvivalentnih polisima, čija je glavna privredna aktivnost poljoprivreda (Morley 2009, 8; Reger 2007, 131). Ovo stanovište je bilo inspirisano Veberovim istraživanjem porekla kapitalizma (Keyes 2002, 234-236; Peri 2000, 445-446), prilikom čega on podvlači značajnu razliku između modernih i premodernih društava, nastojeći

da pokaže da se radi o potpuno drugačijim logikama društvenog ustrojstva. Ono što je u njegovom radu bilo naročito podsticajno za dalja istraživanja jeste to što on ekonomsku sferu života ne posmatra autonomno, nego naglašava umreženost i međuzavisnost svih društvenih institucija, te da se ekonomska logika nekog društva može razumeti tek istraživanjem svih drugih socijalnih, religijskih, političkih i uopšte kulturnih vrednosti (Amemiya 2007, 57).

Na bazi ovog Veberovog razmatranja o različitim logikama ekonomskog života među istoričarima i arheolozima je, dakle, razvijeno tzv. primitivističko viđenje o antičkoj ekonomiji, dok su antropolozi, na bazi istog, razvili substantivističku teoriju opštijeg nivoa, koja u principu tvrdi isto – da se ekonomske transakcije mogu razumeti samo u mreži ostalih kulturnih institucija koje konstruišu vrednosti nekog društva (Sahlins 1976; Wilk 1996, 3-13). Drugim rečima, ekonomske delatnosti nekog društvenog konteksta potrebno je dovesti u vezu sa njima savremenim socijalnim i političkim aspektima konkretnog društva, pri čemu se naglašava da se ekonomska sfera života ne može posmatrati odvojeno od opštih društvenih uslova u okviru kojih se odvija (Babić 2004, 51; Morley 2009, 36-39).

Nastojanje da se antička ekonomija posmatra kao sastavni deo celog sistema društvenih institucija sa kojima je u različitim odnosima zavisnosti, naročito je razvijeno u radovima Mouzisa Finlija, koji je još odlučnije insistirao na netržišnom karakteru grčke ekonomije (Finley 1973, 42), te time odbacio pomenuto "modernističko" viđenje. U njegovom pristupu posebno se naglašava zemljoradnički karakter grčke privrede i da je trgovina ostala uzgredna pojava u poređenju sa vlasništvom nad zemljom koje je određivalo status pojedinca. Samodovoljnost jedinica (*autarkeia*), kao ideal kome je težilo kako domaćinstvo tako i polis u celini, prevashodno je određivala ekonomske prilike antičkog grčkog sveta, a ne zakoni ponude i potražnje, kako se to ranije često pretpostavljalo (Babić 2004, 52). Tako je pokazao da je ekonomski sistem antičkog grčkog društva bio ukorenjen u mrežu socijalnih odnosa koji determinišu vrednosti, stavove i ponašanja i da ga je nemoguće razumeti izvan tog konteksta.

U osnovi ovog spora oko prirode antičke ekonomije zapravo stoje različita viđenja modernosti. Iako se popularno najčešće poistovećuje sa savremenošću, sa, dakle, jednim ograničenim hronološkim fenomenom, moderna takođe može da ukaže na kvalitet, te je sledstveno tome često prepoznavana kao svojstvo nekih prošlih, ne-modernih vremena (Velš 2000, 57). Ta dvojaka priroda modernosti reflektuje se i kroz ideje o antičkoj ekonomiji. Primitivisti, poput Finlija, skloni su hronološki specifičnom određenju modernosti, pri čemu se ona sagledava kao vremenski ograničen jedinstven set principa po kome društvo kao celina funkcioniše, dok su modernisti bliži ideji da su ključni aspekti modernog života vođeni univerzalnom logikom koju je moguće identifikovati i u nekim drugim društvima. Po njima, modernost se sagledava pre svega iz perspektive jedne opšte ekonomske logike koju je moguće prepoznati i u hro-

nološki i prostorno udaljenim društvenim kontekstima, dok je za primitiviste modernost, određena ne samo ekonomskim nego, možda čak i više, sociološkim i psihološkim faktorima. To različito viđenje i definisanje modernog koje se reflektuje na razumevanje antičkog, ne proizlazi iz nepoznavanja materije, nego je po sredi, da kažemo, nestabilnost koncepta modernosti.

Nestabilan koncept modernosti

Primitivisti i modernisti se ne razlikuju, dakle, samo po drugačijim viđenjima antičke ekonomije, već isto toliko, ako ne i više po različitim viđenjima moderne ekonomije, a otuda i celokupne moderne. Česta sporenja i nerazumevanja nastala zbog različitih načina razumevanja modernosti nisu, naravno, ograničeni samo na predmet istraživanja antičke istorije ili arheologije (videti: Kahn 2001; Miller 1997, 58-81). Generalno, u društvenim disciplinama nikada nije postojao konsenzus, niti neka opšte prihvaćena definicija ili teorija o prirodi toga što označavamo kao moderno, iako se uzima olako, ne samo da modernost postoji, već da postoji neki definišući uslov postojanja, bar od početka 19. veka (Kahn 2001, 656-657; Morley 2009, 10). Razumevanje toga šta znači biti moderan (a otuda i nemoderan) varira od istraživača do istraživača, od discipline do discipline, od veka do veka, od zemlje do zemlje (Miller 1997, 69-76; Morley 2009, 11). Pomenuto dvojako razumevanje moderne, kao hronološke ili kao kvalitativne dimenzije (Velš 2000, 57), samo je jedan slučaj među mnogim različitim definicijama toga šta znači biti moderan. "Modernost menja oblike shodno tome da li se sagledava kao istorijski fenomen ili kao kvalitet i sodno tome da li se sagledava iz ekonomske, sociološke, ili psihološke perspektive, kroz teoriju Marksa, Vebera, Frojda ili mnogih drugih" (Morley 2009, 13). Recimo, modernost, definisana u ekonomskom smislu poklapa se vrlo malo sa modernošću koju proučava sociološka teorija, a dalje, različite interpretativne tradicije unutar samih ovih disciplina ističu drugačije definišuće aspekte modernosti prilikom konstituisanja njihovog objekta analize. Različita viđenja modernosti nisu naprosto različite teorije o jednom stabilnom objektu analize, nego naprotiv, različite teorije stvaraju modernost kao objekat svoje analize i iz toga proizlazi nestabilnost tog koncepta.

Takva, promenljiva, priroda modernosti je direktno ugrađena u objašnjenje, razumevanje ili pak interpretiranje antičke ekonomije i uopšte koncepta premodernog (ako antičku ekonomiju po definiciji prihvatimo za premodernu društvenu formu). Jednostavno govoreći, to kako pojedine discipline ili pak sami istraživači definišu modernu, direktno se odražava na njihovo viđenje premoderne. Jedna obimna studija iz istorije nauke mogla bi pokazati kako se premoderna, kao predmet istraživanja, različito manifestuje u različitim društvenim disciplinama i kako je to direktna posledica njihovog različitog razumevanja i definisanja moderne. Za potrebe ovog rada, kao ilustracija istog,

poslužila je rasprava o antičkoj ekonomiji, jednoj po definicij premodernej formi, koja je od početka bila uslovljena prevashodno istorijskom dinamikom razumevanja moderne ekonomije, a otuda i same moderne. Istraživanje antičke grčke ekonomije, formulisano kroz raspravu između tzv. primitivista i modernista bilo je uzrokovano dvojakim razumevanjem moderne kao hronološkog ili kao kvalitativnog iskustva, kao partikularnog ili opšteg, a to se dalje direktno odrazilo i na različite interpretacije antičke ekonomije kao predmeta istraživanja.

Već na prvi pogled se pokazuje da sasvim različite moderne obavljaju funkciju suprotnih pozadina za razumevanje premoderne, u našem slučaju antičke ekonomije. U nastojanju da razloži sadržinu onoga što je označeno kao "postmoderna", nemački filozof Volfgang Velš, modernu određuje kao "kolebljivu suprotnost postmoderne" (Velš 2000, 56-76). Na isti način bi se mogao odrediti odnos između premoderne i moderne i zaključiti da mnogobrojne verzije moderne određuju postojanje mnogih verzija premoderne.

Zaključak

Polemika između primitivista i modernista rezultirala je pretežnim prihvatanjem da je antička ekonomija drugačiji fenomen od savremene te da je treba razumeti u mreži društvenih institucija njenog vremena i da je neobjašnjiva pojmovima modernog ekonomskog života (Hopper 1979, 18-21; Starr 1977, 23-35; Snodgrass 1980, 124; Vidal-Nake 1990, 60-74). Ovaj zaključak je, međutim, pre nagljeno i nekritički proširen na stanovište da razumevanje jedne ne pomaže razumevanju druge, a naročito da problem antičke ekonomije ne može mnogo doprineti razumevanju savremenog sveta (Morley 2009, 5-6). Međutim, iz jedne refleksivne perspektive istorije znanja, ispostavlja se da je razumevanje jedne itekako relevantno i takoreći uslovljeno razumevanjem druge. Razumevanje antičke ekonomije suštinski je bilo određeno refleksijom ka modernim ekonomskim pojavama, bilo da se radilo o poistovećivanju ili suprotstavljanju. Na isti način bi se moglo pokazati da je definisanje modernosti iz ekonomske perspektive, takođe, bilo prevashodno zasnovano na poređenju s antičkim ekonomskim pojavama.

Refleksivno mišljenje koje samotematizuje istraživačka polazišta nije se pojavilo prvi put u arheologiji sa pojavom postmodernističke teorijske refleksije. Pomenuta istorija arheološke diskusije o problemu analogije (Binford 1978a; 1978b; 1983; 1981; David and Kramer 2001, 33-62; Gould and Watson 1982; Kobylinski 1989; Kuzmanović 2009; Hodder 1982; 1986; 1994; Wylie 1982) mogla bi se, takođe, na jedan način smatrati diskusijom o refleksivnosti. Naime, svi predlozi da se analoško mišljenje unapredi potekli su iz refleksivne osvešćenosti o tome da naša istraživačka pozicija u sadašnjosti uti-

če na interpretaciju prošlosti, te su svi oni u tom smislu reflektivni. Ono što, međutim, razlikuje ove od kasnijih postmodernističkih rasprava o reflektivnosti je nastojanje da se putem samopreispitivanja istraživač distancira od sadašnjosti iz koje saznaje prošlost ne bi li postigao objektivni uvid. Tradicionalne rasprave o analogiji zasnivale su se na naučno-metodološkom postulatu o težnji za povećanjem kontrole uslova koji utiču na istraživačku situaciju, odnosno na premetodološkom konsenzusu o potrebi za objektivizacijom, depersonalizacijom i regulacijom istraživanja. Reflektivnost u postmodernističkom smislu, međutim, ne povećava objektivnost, niti joj je to cilj. Naprotiv, reflektivnost je, kao svojevrsan novi metod, proizašla iz dugogodišnjeg otkrića kako je objektivnost kao ideal nedostižan i nemoguć, te iz potrebe da se razume ono što izmiče logičkoj doslednosti, a što, hteli mi to prihvatiti li ne, čini značajan korpus našeg naučnog saznanja. Upravo iz pomenute konstitutivne cirkularnosti teorije-opisa (Ber 2001, 208; Milenković 2007, 34; Sandri 2009, 53) proizlazi nemogućnost objektivnog saznanja. Kako su premoderna društva, antička ekonomija ili bilo koji drugi aspekt prošlosti, kao predmeti istraživanja, definisani posredstvom modernističke teorijske prekonceptije, te kao objekti istraživanja saznatljivi jedino kroz ideje i koncepte modernističkog mišljenja, onda je izvesno da tim saznanjem putem naše interpretacije ne mogu biti objektivne.

Važno je, međutim, razumeti da postmoderna nauka ne poriče objektivnost iz potrebe da relativizuje svako znanje, ili iz destruktivnog poriva da podrije dignitet naučnog saznanja nego zarad osvešćivanja činjenice da smo upravo mi ti koji znanje proizvode i uspostavljaju određene vrednosti sveta u kome živimo. Ideja da se debata o problemu logičke nedoslednosti analoškog mišljenja u arheologiji preformuliše u raspravi o reflektivnoj prirodi istog počiva na uverenju da bi arheološku proizvodnju znanja o prošlosti trebalo osvestiti kao društvenu praksu koja uspostavlja značenja sveta u kome živimo, te da stoga ona zahteva društvenu odgovornost.

Literatura:

- Amemiya, Takeshi. 2007. *Economy and Economics of Ancient Greece*. London: Routledge.
- Babić, Staša. 2004. *Poglavlarstvo i Polis*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti – Balkanološki institut.
- Babić, Staša. 2008. *Grci i drugi. Antička percepcija i percepcija antike*. Beograd: Clio.
- Ber, Vivijen. 2001. *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Beograd: ZEPTER BOOK WORLD.
- Bourdieu, Pierre and Loïc J. D. Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Binford, Luis. 1962. Archaeology as Anthropology. *American Antiquity* 28: 217-225.

- Binford, Luis. 1977. General Introduction to *For Theory Building in Archaeology: Essays on Faunal Remains, Aquatic resources, Spatial Analysis, and Systemic Modeling* ed. L. R. Binford, 1-13. New York: Academic Press.
- Binford, Luis. 1978a. On Covering Law and Theories in Archaeology. *Current Anthropology* 19: 631-632.
- Binford, Luis. 1978b. *Nunamiut Ethnoarchaeology*. New York: Academic Press.
- Binford, Luis. 1981. *Bones: Ancient Men and Modern Myths*. New York: Academic Press.
- Binford, Luis. 1983. *In Pursuit of the Past: Decoding the Archaeological Record*. New York: Academic Press.
- Džonson, Metju. 2008. *Arheološka teorija*. Beograd: Clio.
- David, Nicholas and Kramer, Carol. 2001. *Ethnoarchaeology in Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gould, A. Richard i Patty Jo Watson. 1982. A dialogue on the meaning and use of analogy in ethnoarchaeological reasoning. *Journal of Anthropological Archaeology* 1: 355-381.
- Hodder, Ian. 1982. *The Present Past*. London L.T.Batsford.
- Hodder, Ian. 1986. *Reading the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder, Ian. 1994. *Archaeological Process*. Oxford: Blackwell.
- Hopper, J. Robert. 1979. *Trade and Industry in Classical Greece*. London: Thames and Hudson.
- Gibbon, Gay. 1989. *Explanation in Archaeology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Green, Peter. (ed.) 1993. Introduction: New Approaches to the Hellenistic World. *Hellenistic History and Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Finley, Moses. 1973. *The Ancient Economy*. London: Chatto & Windus.
- Finley, Moses. 1983. *Economy and Society in Ancient Greece*. London: Pelicane.
- Joel, Kahn S. 2001. Anthropology and Modernity. *Current Anthropology* 42: 651-664.
- Keyes, Charles F. 2002. Weber and Anthropology. *Annual Review of Anthropology* 31: 233-255.
- Kobylnski, Zbigniew. 1989. Ethno-archaeological cognition and cognitive ethno-archaeology. In *The Meanings of Things: Material Culture and Symbolic Expression*, ed. Ian Hodder, 122-129. London: Routledge.
- Kuzmanović, Zorica. 2009. Upotreba etnografskih analogija u arheološkom zaključivanju. *Etnoantropološki problemi* 4 (1): 133-148.
- Layton, Robert. 1997. *An Introduction to Theory in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McLennan, Gregor. 2006. *Sociological Cultural Studies. Reflexivity and Positivity in the Human Science*, Hampshire: PALGRAVE MACMILLAN.
- Milenković M.. 2006. Šta je (bila) antropološka 'refleksivnost' - metodološka formalizacija. *Etnoantropološki problemi*, Beograd 1, (2): 157-184.
- Miller, Daniel. 1997. *Modernity – An Ethnographic Approach*. Dualism and Mass Consumption in Trinidad. BERG, Oksford
- Morely, Neville. 2009. *Antiquity and Modernity*. Oxford: Wiley – Blackwell.
- Morris, Ian. 1994. Archaeology of Greece. In *Classical Greece: ancient histories and modern archaeologies*. ed. Ian Morris, ... Cambridge: Cambridge Univeristy Press.
- Olsen, Bjørnar. 2002. *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Clio.

- Peri, Marvin. 2000. Naučna revolucija: nova kosmologija i metodologija. *Intelektualna istorija Evrope*, ur. Zoran Hamović, 89-130. Beograd: Clio.
- Reger, Gary. 2007. The Economy. In *A Companion of the Hellenistic World*, ed. Andrew Erskine, 331-335. Oxford: Blackwell.
- Rostovtzeff, Mihajl. 1941. Social and Economic History of The Hellenistic World Vol. 1-3. Oxford: Oxford University Press.
- Rostovcev, Mihail. 1990. *Istorija starog sveta*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Sandri, Serena (ed.) 2009. *Reflexivity in Economics. An Experimental Examination on the Self-Referentiality of Economic Theories*. Heidelberg : Physica-Verlag.
- Sahlins, Marshall. 1976. *Culture and Practical Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Shanks, Michael and Christopher Tilley. 1987. *Re-constructing Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shiple, Graham. 2000. *The Greek World After Alexander 323-30 BC.* London: Routledge.
- Smart, Barry. 1999. *Facing Modernity. Ambivalence, Reflexivity and Modernity*. London: SAGE Publications.
- Snodgrass, M. Anthony. 1980. *Archaic Greece. The Age of Experiment*. Berkeley: University of California Press.
- Starr, G. Ghester. 1977. *The Economic and social Growth of Early Greece 800-500 BC*. Oxford: Oxford University Press.
- Thomas, Julian. 2004. *Archaeology and Modernity*. London: Routledge.
- Trigger, Bruce. G. 1992. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Velš, Wolfgang. 2000. *Naša postmoderna moderna*. Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.
- Vidal-Nake, Pjer. 2003. Privreda i društvo u staroj Grčkoj: Djelo Mozesa Finlija, U *Grčka demokratija u historiji*, 43-74. Čačak – Beograd: Gradac.
- Watson, Patty Jo, Steven A. LeBlanc and Charles L. Redman. 1971. *Explanation in Archaeology*. New York: Columbia University Press.
- Wilk, Richar R. 1996. *Economies and Cultures. Foundations of Economic Anthropology* Oxford: Westview Press.
- Wylie, Alison. 1982. An analogy by any other name is just as analogical: a commentary on the Gould – Watson dialogue. *Journal of Anthropological Archaeology* 1: 382-401.

Zorica Kuzmanović

Reflexive Thinking – A Substitute for Analogy?
An Example of a Debate on Ancient Economy

Traditional debates on analogical thinking, which is at the root of all knowledge about the past, were founded on the scientific-methodological postulate of the striving for increased control of conditions that affect the research situation, that is, the pre-methodological consensus on the need for objec-

tifying, depersonalizing and regulating research. Faithful to the inherited ideals of objective social science, the archaeological discussion on analogy has for decades focused exclusively on logical-epistemological issues of general methodology; however, it has actually contributed very little to overcoming the fact that the past is not objectively knowable.

By introducing the concept of *reflexivity* into the debate on the analogical character of archaeological thinking, the paper aims to recontextualize the analogy debate which aspires to the positivist ideals of a social science, into a debate on archaeology as a social practice which inevitably and continually draws analogies between the past and the present and thus establishes the meanings of the world we live in. Rethinking archaeological analogies by means of a conceptual apparatus developed in anthropological and sociological debates on reflexivity provides a new research perspective in which the use of analogies moves beyond the sphere of debates on logical consistency and becomes a social practice aware of the semantic and hence also political implications of the knowledge it produces.

Key words: archaeology, analogical thought, reflexivity, premodern economy, modernity.

Zorica Kuzmanović

Pensée réflexive – substitut de l’analogie ?
Exemple de débat sur l’économie antique

Les débats traditionnels sur la pensée analogique, fondement de tous les savoirs sur le passé, reposaient sur le postulat méthodologico-scientifique de l'aspiration à intensifier le contrôle des conditions influant sur la situation de recherche, ou, autrement dit, sur le consensus pré-méthodologique portant sur le besoin de réification, de dépersonnalisation et de réglementation des recherches. Restée attachée aux idéaux hérités de la science sociale objective, la discussion archéologique sur l’analogie n’a pendant des décennies été concentrée que sur des problèmes logico-épistémologiques de méthodologie générale, mais, elle a en réalité, très peu contribué à dépasser le fait que le passé ne peut être appréhendé objectivement.

En introduisant la notion de *reflexivité* dans la discussion sur la nature analogique de la pensée archéologique, mon objectif est de replacer le débat sur l'analogie qui tend à des idéaux positivistes d'une science sociale, dans un débat sur l'archéologie comme pratique sociale établissant inévitablement et continuellement l'analogie entre le passé et le présent et fixant ainsi les significations du monde dans lequel nous vivons. L'étude des analogies archéologi-

ques à l'aide de l'appareil conceptuel développé dans les débats anthropologiques et sociologiques sur la réflexivité crée une perspective de recherche nouvelle où l'emploi des analogies sort du domaine des débats sur la cohérence logique et devient une pratique sociale consciente des implications signifiantes, et de là des politiques du savoir qu'elle produit.

Mots-clés: archéologie, pensée analogique, réflexivité, économie pré-moderne, modernité.